

KS. KRYSZTOF ZIAJA

Opole

Wierność Bogu u Proto-Izajasza i Habakuka

W niniejszym artykule pragniemy spojrzeć na teksty proroków Proto-Izajasza i Habakuka — dotyczą one tej szczególnej sfery naszego życia, której na imię wiara. Chcemy zwrócić uwagę na te perykopy, które mówią o postawie człowieka wobec Boga, o wierze jako wypełnieniu woli Bożej oraz wskazują pewien ideał, jaki winien istnieć w relacji człowiek — Bóg.

W Starym Testamencie miejsca, które wyraźnie traktują o wierze, zawierają rdzeń יָדַע użyty w *hifil* — יָדַעְתִּי ¹. Początkiem i twórcą wiary — pisze E. Pfeiffer² — jest zawsze sam Bóg. Nie tylko jego יָדַע , lecz istota Jego bytu oraz takie cechy, jak: wierność, dobroć, miłość, sprawiedliwość, świętość, a także Jego wymagania w stosunku do człowieka, czyli wszystko to, co czyni z Niego Boga — jest podstawą wiary. Gdy człowiek „uzna to wszystko za mocne, pewne i godne zaufania”, uzna w ten sposób Boga i przyzna Mu prawo rozporządzania swoim życiem³. Formy *hifil* rdzenia יָדַע używa się wyłącznie w odniesieniu do Boga. Wskazuje na to fakt, że יָדַעְתִּי nigdzie nie jest użyte w stosunku do innych bogów, podczas gdy np. יָדַעְתִּי używa się także w odniesieniu do bożków.

Do tekstów mówiących o wierze, jako postawie człowieka wobec Boga, zaliczymy spośród interesujących nas ksiąg prorockich w pierwszej kolejności perykopy Iz 7,9; 28,16 oraz Ha 1,5 i 2,4. Dwie z nich (Iz 7,9; Ha 2,4)

¹ Por. J. Korner, *Das Wesen des Glaubens nach dem Alten Testament*, ThZ 104(1979) s. 714; H. Wildberger, „Glauben” im Alten Testament, ZThK 65(1968) s. 129–131.

² *Glaube in Alten Testament*, ZAW 71(1959) s. 157.

³ Por. A. Weiser, *πιστεύω*, TWNT VI, s. 188.

powiązane są z wyroczniami o zbawieniu⁴. W tekstach tych występują terminy יְדִנְתִּי⁵ (Iz 7,9; 28,16; Ha 1,5) i יְדִנְתִּי (Ha 2,4).

a) Iz 7,9

Nasze rozważania rozpoczniemy od tekstu Iz 7,9, który jest bardzo ważny ze względu na to, że stanowi zakończenie wyroczni o zbawieniu, danej królowi Achazowi (7,3–9). Tekst ten odnosi się do czasów wojny syro-efraimskiej z 733 r. przed Chr.⁶ Po krótkim opisie niebezpieczeństwa, w jakim znalazła się Jerozolima, a także sam król (w. 1–2), następuje posłannictwo proroka (w. 3) i właściwe słowo Jahwe wprowadzone za pomocą formuły prorockiej: „I powiesz do niego” (w. 4). To słowo Jahwe kończy się stwierdzeniem: „Jeżeli nie uwierzycie, nie ostoicie się” (w. 9b). Prorok mówi do króla Judy — Achaza, mającego pierwsze słowo, ponieważ do niego, jako potomka Dawida, odnosi się wciąż aktualna obietnica Boga, który ustami proroka Natana, obiecał kiedyś Dawidowi trwałość jego dynastii (por. 2 Sm 7,16). Jedynym warunkiem opieki Boga było dochowanie Mu wierności przez potomków Dawida (por. 1 Sm 2,35; 25,28; 1 Krl 11,38). Izajasz przypomina królowi Achazowi o wierności wobec Boga w chwili, gdy ten znajduje się w zagrożeniu. Juda ma przyłączyć się do antyasyrjskiej koalicji Aramu i Efraima, w przeciwnym razie potomkowie Dawida pozbawieni zostaną tronu, a dynastia wygaśnie. Dlatego Achaz odważył się poprosić o pomoc potężną Asyrię. Zjednoczeni Aramejczycy i Izraelici wyruszają przeciw Judzie i Jerozolimie. Z pobudek politycznych chcą zdetronizować dom Dawida i uczynić Tabela królem Jerozolimy. W tej niebezpiecznej chwili prorok upomina króla: „Strzeż się tego! Pozostań spokojnym! Nie lękaj się! Niech nie boi się twoje serce!” (w. 4). W cytowanym już w. 9b — który możemy przetłumaczyć: „Jeśli nie zdobędziecie zaufania, nie będziecie mieli trwałości” — ostrzega go przed skutkami związku z Asyrią. W słowach Bożych dotyczących dynastii zawarte jest przeświadczenie o jej wiecznym trwaniu. Dlatego chętnie używa się w tym kontekście rdzenia יְדִנְתִּי⁷ Trwanie domu Dawida nie jest czymś naturalnym, musi więc być zabezpieczone obietnicą Boga. Chodzi

⁴ „Wyrocznie o zbawieniu kierowane są przez kapłanów lub proroków do poszczególnych osób lub narodu jako zapowiedź zbawienia lub obietnice. Zapowiedź zbawienia ma najczęściej dwuznaczny charakter, ponieważ może również doprowadzić do nieszczęścia. Na pierwszym planie w zapowiedzi jest wola Boża, która będzie pomocna w uratowaniu się. Dwa sformułowania pozwalają rozpoznać zapowiedź zbawienia: «Nie lękaj się!» i «Bóg jest z tobą!»” (zob. Korner, *Das Wesen des Glaubens*, s. 715).

⁵ LXX tłumaczy יְדִנְתִּי 45 razy za pomocą πιστεύειν, 5 razy — ἐμπιστεύειν, raz — κατὰ πιστεύειν i raz — πείθεσθαι.

⁶ Por. W. Zimmerli, *Von Prophetenwort zum Prophetenbuch*, ThLZ 104(1979) s. 485n.

⁷ Wydaje się, że forma *nifal* została tu użyta celowo, a nie tylko po to, aby powstała gra słów z *hifil*. Por. H. Wildberger, *Jesaja* (BK X 6), Neukirchen 1972, s. 284.

zatem o egzystencję domu Dawida, a jeszcze bardziej — o trwałość obietnicy. Dlatego drugą część w. 7,9 przetłumaczono w nawiązaniu do obietnicy danej domowi Dawida: „nie będziecie mieli trwałości” (יִשְׁתַּבְּחוּ לֹא). Egzystencja domu Dawida, podobnie jak trwałość obietnicy, zależy od tego, czy „wy, dom Dawida zdobędziecie zaufanie i nie będziecie wątpić w obietnicę Boga”

Zauważmy, że יִשְׁתַּבְּחוּ jest skonstruowane bez dopełnienia i bez przyśłówka określającego⁸ Użycie יִשְׁתַּבְּחוּ było ogólnie znane, oznaczało ono wymagane przez Boga zachowanie w stosunku do Niego. Dlatego Iz 7,9 mógł opuścić dopełnienie nie będąc źle zrozumiany. Słuchacze zorientowali się natychmiast, co chciał powiedzieć i uzupełnili jego wypowiedź zgodnie z sensem — jedynym możliwym dopełnieniem: Bóg. W ten sposób prorok za pomocą absolutnego i bezdopełnieniowego zastosowania terminu יִשְׁתַּבְּחוּ kładzie nacisk na samo zachowanie⁹ Wiara człowieka nie jest związana ani z czasem, ani konkretną sytuacją, ale charakteryzuje ją stałe zachowanie człowieka wobec Boga¹⁰ Objaśnienie tekstu Iz 7,9 znajdujemy w 2 Krn 20,20, gdzie w słowach króla Jozafata, przemawiającego do wojska, możemy usłyszeć echo słów Izajasza: „Wiercie w Jahwe waszego Boga, a będziecie mieli trwałość, wiercie w jego proroków, a odniesiecie sukces” Dalsze słowa ukazują, co kryje się pod pojęciem „wiara” Izrael nie czyni nic, więc na polecenie Jahwe wrogowie niszczą się wzajemnie, a Izrael zagarnia łup. „Wierzyć” dla Izraelitów znaczy więc wierzyć w Jahwe jako swego Boga, a wierzyć w proroków — to dawać wiarę temu, co oni głoszą z polecenia Jahwe¹¹.

Izajasz nie wprowadził nowego znaczenia rdzenia יָבֵן. Możemy jednak zauważyć, że teologiczne użycie omawianego zwrotu zostało u niego pogłębione. W świeckim rozumieniu יִשְׁתַּבְּחוּ znaczy „zachować spokój” (Hi 29,34), „mieć zaufanie, nie zwątpić” (Hi 29,24)¹². U Izajasza zasadniczo nie występuje inne znaczenie. Potwierdza to i wyjaśnia bliżej kontekst z wezwaniem do wiary, gdzie prorok stosuje tryb rozkazujący słów Jahwe (7,4). יִשְׁתַּבְּחוּ użyte w 7,9b podkreśla poważne potraktowanie boskiego słowa. Od takiego właśnie potraktowania zależy egzystencja¹³, czyli wszystko zależy od zawierzenia Bogu. W kwestii, czego chciał Izajasz od Achaza, odpowiedzi są

⁸ Por. Wildberger, „Glauben” im Alten Testament, s. 131.

⁹ Por. Pfeiffer, Glaube im Alten Testament, s. 159.

¹⁰ Por. E. Wurthwein, Jesaja 7,1–9, w: *Theologie als Glaubenswagnis. Festschrift K. Heim*, Göttingen 1954, s. 47–63.

¹¹ Por. Wildberger, „Glauben” im Alten Testament, s. 131–132.

¹² Por. H. Wildberger, „Glauben”, VTSupl 16(1967) s. 376.

¹³ Por. A. Jepsen, יָבֵן, TWAT I, kol. 332; Wildberger, „Glauben”, s. 373n.

różne: być może chciał zabronić królowi przymierza z Asyrią lub też zakazać mu zbrojenia się, a nawet podejmowania środków obrony, jak choćby inspekcji zasobów wody. Brak też wskazówek dotyczących zaleceń Izajasz, które mogłyby stanowić pewne rozwiązanie. Prorok przede wszystkim wnosi ostrzeżenie przed lękiem i niepokojem (w. 4), co do których nie ma żadnych podstaw, skoro istnieje obietnica Boga. Dlatego wiara powinna zastąpić strach i drżenie serca (w. 2), jakie pojawiały się u potomków Dawida na wieść o zbliżających się wrogach.

Dom Dawida ma zapewnioną opiekę Bożą dopóki będzie wierny przyrzeczeniom, a więc dopóki będzie wierny Bogu. I ten fakt decyduje o trwałości potomstwa Dawida. Izajasz pragnie dać królowi poczucie bezpieczeństwa, które zawarte jest w obietnicy Boga. Nie chodzi tutaj o to, czy Achaz wierzy w Jahwe, czy nie. Nie jest też istotne, czy słucha on słowa prorockiego i czy uważa je za wiarygodne. Ważne jest tylko, czy w chwili zagrożenia sprawdza się jako człowiek wierzący. Na podstawie wiary Achaz ma rozstrzygnąć, co w danej chwili jest politycznie właściwe. Ocalenie jest więc uzależnione od wiary. Wiara i zbawienie są zatem ściśle powiązane¹⁴. Trwałość dynastii jest jedynym motywem tej wyroczni zbawienia¹⁵

Popatrzmy jednak na postawę Achaza. Nie ma ona nic wspólnego z postawą wiary, gdyż wiara wymaga wyłącznego zaufania Bogu. Uciekanie się do środków wojennych wiąże się wyraźnie z brakiem wiary, a opieranie się na własnej sile i pomocy innych jest wyparciem się Boga (por. Jr 17,5), które doprowadzi do zguby¹⁶. Achaz nie zwraca uwagi na znaki, które daje mu Bóg¹⁷. Wobec podjętej decyzji króla znaki zbawienia oraz samo zbawienie stają się znakami nieszczęścia i ostatecznym nieszczęściem dla królestwa i dynastii Dawida, a także dla przyszłości narodu. Jahwe nie będzie już Bogiem, którego doświadczy Achaz. Wiara urzeczywistnia się nie tylko w określonych sytuacjach. W każdym warunkach sprawdza się na nowo. Izajasz jest niestrudzony w ukazywaniu związków pomiędzy „pozostaniem” a wiarą

¹⁴ Por. Korner, *Das Wesen des Glaubens*, s. 718; Wildberger, „*Glauben*” im Alten Testament, s. 133.

¹⁵ Zasadnicza obietnica dla domu Dawida zostaje zaktualizowana w obliczu niebezpieczeństwa wojny. Przemawiając do króla Izajasz stosuje starotestamentalną formę wyroczni o zbawieniu dla króla w czasie wojny. Do jej elementów należy m.in. wezwanie do wiary (Wj 14; Pwt 20,4); mowa wojenna należy do gatunku wyroczni o zbawieniu; można też przypuszczać, że לְיָמֵי מָלְכֶךָ było ogólnie używane w wyroczniach o zbawieniu (por. Wildberger, „*Glauben*” im Alten Testament, s. 136–137).

¹⁶ Por. J.C.C van Dorseen, *De Derivata van de Stam in het Mebreeuwsch van het Oude Testament*, Amsterdam 1951, s. 10–11.

¹⁷ Por. Iz 7,3 — Szear-Jazub („reszta powróci” lub „nawróci się”); Iz 7,14 — znak Emmanuela.

i „niepozostaniem” a niewiarą. Wciąż na nowo oskarża politykę zawierania koalicji, która ma swe źródło w fałszywym zaufaniu i potrzebie czysto ludzkiej pewności. Kto wierzy nie jest zaniepokojony¹⁸ Wiara sprawia, że widzi się rzeczywistość, a jej brak czyni człowieka ślepyim na realia i sprawia, że można przeoczyć coś naprawdę ważnego. Izajasz nie nawołuje do pasywności. Ważniejsza jest dla niego decyzja o wierze, poruszenie i aktywność człowieka, skierowane na przewycięzenie nieodpowiedniej postawy w stosunku do Boga. Każdy powinien obiektywnie odczuć rzeczywistość Bożą, która jest doświadczalna w ludzkiej egzystencji. Pewność wiary nie jest postawą duchową, do której człowiek religijny wznosi się sam z siebie, zostaje ona darowana temu, kto przyjmuje słowa Boga, wypowiedziane przez upoważnionego przez Niego przedstawiciela¹⁹.

b) Ha 2,1–4 i Ha 1,5

Kolejnym tekstem, który będziemy analizować — a w którym mówi się o wierze w związku z wyrocznią zbawienia — jest perykopa Ha 2,1–4. Fragment ten sprawia często trudność zarówno w tłumaczeniu, jak i w interpretacji²⁰ Jest jednak sprawą oczywistą — wynikającą z tekstu — że prorok ma spisać objawienie²¹ Jest ono odpowiedzią na skargę proroka, ponownie zanoszoną do Boga. Bowiem już wcześniej (1,2–4) prorok Habakuk kierował ku Bogu pieśń błagalną, zawierającą skargę na niegodziwych i na szerzące się zło. Otrzymał na to odpowiedź (1,5–10), iż Bóg nie jest obojętny na zło i ześle karę²². W tej odpowiedzi Jahwe (w. 1,5) spotykamy się z absolutnym użyciem formy **יְדוּנָה**. Mowa Boga zapowiada dzieło-sąd, który będzie tak zadziwiający, że powiedzą o nim „opuści nas wiara, ufność”, a zadziwiający będzie dlatego, że narzędziem karzącym staną się Chaldejczycy. Najbardziej dziwny i niewiarygodny w zapowiedzi Boga jest sam fakt wejścia tego ludu na arenę świata, a pojawienie się ich będzie zależne od wiedzy i woli Jahwe. Dopuszczenie do tak znacznego wpływu narodu, którego istotą działania jest przemoc (w. 7 i 9a), mogło podważyć wiarę i ufność wobec Boga. Zrozumiałe więc, że Habakuk nie mógł zadowolić się tą odpowiedzią. Gdy kara

¹⁸ Por. Korner, *Das Wesen des Glaubens*, s. 718; R. Kilian, *Die Verheissung Immanuel* Jes 7 (SBS 35), Stuttgart 1968.

¹⁹ Por. Wildberger, „Glauben” in *Alten Testament*, s. 138.

²⁰ Por. S. Schreiner, *Erwagungen zum Text von Hab 2,4–5*, ZAW 86(1974) s. 538–542; M. Stenzel, *Habakuk 2,1–4.5a*, Bb 33(1952) s. 506–510; P.J.M. Santhwell, *A Note on Habakkuk 2,4*, JTS 19(1968) s. 614–617; J. Korner, *Zum Verstandnis von Habakuk 2,4–5*, ZAW 82(1970) s. 281–282.

²¹ Por. Zimmerli, *Von Prophetenwort zum Prohetenbuch*, s. 483.

²² Por. W Rudolph, *Micha — Nahum — Habakuk — Zephanja* (KAT XIII 3), Berlin 1977, s. 205–208; Pfeiffer, *Glaube im Alten Testament*, s. 156; Wildberger, „Glauben” in *Alten Testament*, s. 134.

nie następuje, Habakuk ponownie żali się na niegodziwych (1,11–17). Po słowach proroka wypowiada się Jahwe (2,1–4). Jednak Jego odpowiedź nie nastąpiła natychmiast. Prorok doświadczył już tego, że odpowiedź Jahwe — nawet jeśli chodziło o palące pytania — nie zawsze następowała od razu (por. Jr 4,2.7; 28,11n). Można było przygotować się na przyjęcie objawienia. Habakuk szuka takiego miejsca, gdzie mógłby otworzyć się na Boga i czekać na jego posłannictwo (w. 1; por. Jr 6,17; Ez 3,17; Mi 7,7)²³. Sam sobie nie może udzielić odpowiedzi, gdyż wie, że dopiero wtedy może przemówić, gdy otrzyma odpowiedź od Boga. Ważna jest w tym momencie pewność proroka, że jego „obserwacja” przyniesie konkretne efekty, że Jahwe odpowie. I rzeczywiście odpowiedź następuje. Jahwe każe prorokowi spisać widzenie (w. 2; por. Iz 10,19; Sdz 8,14)²⁴. Wiersz 3 nie jest jeszcze treścią objawienia, lecz uzasadnieniem w. 2. Rozkaz napisania gwarantuje pewność otrzymania objawienia w terminie wyznaczonym przez Jahwe. Odpowiedź na dręczące Habakuka pytanie nadejdzie na pewno, gdyż Bóg jest wierny temu, co postanowił. Zwłoka nie powinna zmylić proroka — powinien mieć nadzieję i czekać cierpliwie. Otrzymanie objawienia stało się czymś koniecznym, ponieważ brak zbawienia, a konkretnie brak ukarania niewiernych, wywołał niepokój. Wiersz 4b przynosi właściwą odpowiedź Boga: „Sprawiedliwy przez swoją wierność pozostanie przy życiu” Prorok może poświadczyć w wyroczni, że pomimo zwłoki, wydarzenia będą miały swój koniec. „Wyniosły” nie znajdzie upodobania u Jahwe²⁵ Prorok niepokoił się tym, że bezbożny Chaldeczyk miałby być narzędziem kary Jahwe przeciw niewiernym, przez co zostaną zachwiane moralne zasady, a światłość i sprawiedliwość Jahwe znajdują się w półmroku (1,12n). Stąd stwierdza on (w. 4a), że nie może być o tym mowy. Tymczasem nic się nie zmieni w ogólnej zasadzie o sprawiedliwym władaniu Jahwe wobec bezbożnych i sprawiedliwych²⁶. Słowa te mogą stanowić jednocześnie odpowiedź na 1,2–4. Bezprawie — na które uskarża się prorok — nie będzie trwało wiecznie. „Sprawiedliwy będzie miał życie według swojej צדקתו. Fragment ten można bez wątplenia uznać za wyrocznię zbawienia²⁷ Zostało to wypowiedziane w obliczu wielkiego zagrożenia politycznego. Zagrożenie takie istniało również w Iz 7. Prorok obiecuje spra-

²³ Por. Rudolph, *Micha — Nahum — Habakuk — Zephanja*, s. 214.

²⁴ Rudolph (*Micha — Nahum — Habakuk — Zephanja*, s. 215) pisze: „Czytanie (i pisanie) nie było możliwe dla każdego, a nawet ten, kto się tego nauczył, nie zawsze miał dość materiału ćwiczeniowego, aby przeczytać bez trudu niewyraźne pismo”

²⁵ Por. K. Ziaja, *Problemy literacko-egzegetyczne wyroczni Ha 2,1–4*, Lublin 1979 (mps BKUL), s. 13.

²⁶ Por. A.S. Woude van der, *Habakuk 2,4*, ZAW 82(1970) s. 281.

²⁷ Por. Wildberger, „Glauben” im Alten Testament, s. 139.

wiedliwemu życie²⁸ W Iz 7,9 należałoby spodziewać się takiego warunku: jeśli będziecie wierzyli, będziecie mieli życie. W celu uzyskania odpowiedniej gry słów, a także aby ukazać królowi przepowiednię Natana, Izajasz wybrał własne brzmienie. Merytorycznie wariant ten nie oznacza żadnej istotnej zmiany. W ten sposób oczywiste jest, że מִטְּוֵנָה należy tłumaczyć jako „wiara”. Rzeczownik ten zajmuje w polu semantycznym wyrazów wyroczni to samo miejsce co מִיִּימֵי w Iz 7,9. Potwierdza to paralela כִּבְּחָה w w. 3. מִטְּוֵנָה oznacza pełne zaufanie, pewność w obliczu trudnych czasów. Należy przyjąć, że także Habakuk nie mówi o wierze w Jahwe lub wierze w jego objawienie, lecz po prostu o wierze. Słowo מִטְּוֵנָה nie oznacza tu nic innego, jak tylko wierność, niewzruszone zaufanie²⁹. W związku z tym nie jest prawdziwe twierdzenie, jakoby Stary Testament nie znał rzeczownika dla określenia wiary³⁰. U Habakuka wiara jest konstytutywną cechą sprawiedliwego (צַדִּיק). Sprawiedliwym zaś jest człowiek rzetelny i czyniący prawo. Ratupek zawdzięcza on swojej מִטְּוֵנָה i rzetelności, wynikającej z jego stosunku do Jahwe. Trwa on w takiej postawie, pomimo pozornego braku interwencji Boga³¹. W 2,4b prorok używa sformułowania, które później spotykamy u niektórych autorów Nowego Testamentu (por. Rz 1,17; Ga 3,11; Hbr 10,38). Zdanie 2,4b stanowi kombinację dwóch różnych elementów tradycji: obietnicy życia, którą daje wierzącemu wyrocznia o zbawieniu, i formuły wyroku, którą spotykamy u Ezechiela³². Prorok Ezechiel, w jednym ze swych tekstów, podaje osoby, w stosunku do których zwykło się ogłaszać formułę wyroku: „Kto nie jada mięsa z krwią oraz oczu nie podnosi ku bożkom” (Ez 18,5–9), ten jest צַדִּיק, nad którym zabłyśnie obietnica życia³³.

²⁸ Por. Ps 27 — modlący się jest pewny możliwości doznania dobroci Jahwe w świecie żywych (w. 13); Ps 116 mówi o przebywaniu przed obliczem Jahwe w kraju żywych (w. 9).

²⁹ Por. W. Eichrodt, *Theologie des Alten Testaments* II/III, Stuttgart 1964, s. 196.

³⁰ Zob. Wildberger, „Glauben” im Alten Testament, s. 140, przyp. 59: „Naturalnie po tym stwierdzeniu pozostaje pytanie czy מִטְּוֵנָה także gdzie indziej zyskało znaczenie «wierzący». Najpierw należy spojrzeć na Iz 11,5: «wtedy sprawiedliwość będzie pasem na jego biodrach, a מִטְּוֵנָה przepaską jego lędźwi». Powszechnie słowo to tłumaczone jest jako «wierność». Ale pole wyrazu, tzn. paralelizm z צַדִּיק ze względu na wzajemną przynależność מִיִּימֵי i צַדִּיקָה w Rdz 15,6 oraz מִטְּוֵנָה i צַדִּיק w Ha 2,4 stawia bliżej tłumaczenia «pewne zaufanie, całkowite zaufanie»” Fragment ten należy rozpatrywać razem z Iz 7,9, gdzie zapowiedzianemu potomkowi Dawida okresu zbawienia przypisuje się zaufanie, którego brak odczuwa rozmówca Izajasza — Achaz.

³¹ Por. Rudolph, *Micha — Nahum — Habakuk — Zephanja*, s. 216.

³² Por. G. von Rad, *Die Anrechnung des Glaubens zur Gerechtigkeit*, ThLZ 76(1951) s. 129–132.

³³ Por. W. Zimmerli, „Leben” und „Tod” im Buch des Propheten Ezechiel, ThZ 13(1957) s. 494–508.

U Habakuka mamy inny obraz sprawiedliwego. Kandydatem przeznaczonym do życia³⁴ jest ten, kto potrafi przetrwać w zaufaniu i pewności. Zwykle tłumaczenie „pozostać przy życiu” nie wyczerpuje starotestamentowego pojęcia życia. Nie może zadowolić także tłumaczenie „mieć życie”, do którego sięgamy z konieczności. Życie samo w sobie jest już stanem zbawienia, podobnie jak śmierć jest stanem nieszczęścia. Według starotestamentowego rozumienia można być jeszcze przy życiu wstępując do Szeolu i obszaru śmierci. Kto ma życie, ten może ujrzeć dobroć Jahwe, jak spodziewa się tego wierzący z Ps 27,13. Spoglądając na kontekst, w którym znajduje się Ha 2,4 należy wystrzegać się pojmowania חַיִּים w znaczeniu mistycznej wspólnoty życia z Bogiem. Życie to także zachowanie fizycznej egzystencji, a dobra mieszczące się w pojęciu zbawienia są w pierwszym rzędzie typu materialnego³⁵ Wierność u Habakuka to coś trwałego (por. Iz 39,8; Jr 14,13; 33,6) — to trwanie wieczne przy Bogu i Jego słowie (por. Jr 5,3; 7,28; 9,2; Iz 11,5; 2 Krl 12,16; 22,7; 1 Krn 9,29; 2 Krn 19,9; 31,18), to postawa pełna zaufania. Tak pojęta wierność jest cechą właściwą sprawiedliwego, prowadzi do nagrody, do życia (por. Ez 18; 33,12; 1 Sm 26,23; Ps 31,24)³⁶ Taką wiernością odznacza się człowiek, o którym Bóg mówi Habakukowi. Jest to człowiek, który ma pełne zaufanie do Boga, przez co zasługuje na miano sprawiedliwego (por. Rdz 15,6). Ufność ta jest dla niego gwarancją przetrwania i doczekania lepszych czasów³⁷ Zaufać Bogu i trwać przy Nim zawsze, choć nie rozumie się tego, co On czyni — to dewiza człowieka sprawiedliwego. Wyrocznia, która została przekazana Habakukowi, spełni się w czasach ostatecznych, kiedy nadejdzie koniec (w. 2,3)³⁸ Niesprawiedliwość nie będzie trwała wiecznie i dlatego nastąpi kara. Kiedy się to stanie — o tym wie tylko Bóg³⁹ Będzie to jednak termin dotyczący zarówno niesprawiedliwych,

³⁴ Por. G. Gerleman, חַיִּים, leben, THAT I, s. 551–552.

³⁵ Por. Wildberger, „Glauben” im Alten Testament, s. 142.

³⁶ K. Koch, צַדִּיק, gemeinschaftstreu/heilvoll sein, THAT II, s. 526–527.

³⁷ Por. G. Fohrer, *Die Propheten des Alten Testament*, II, Gütersloh 1974, s. 42; E. Wisenstein, *Nahum, Habakuk, Zephanja* (Stuttgarter Bibelhefte), Stuttgart 1957, s. 46–47.

³⁸ Por. M. Wagner, אֶחָד, Ende, THAT II, s. 659–662; Ziaja, *Problemy literacko-egzegetyczne wyroczni Ha 2,1–4*, s. 12–13.

³⁹ Por. Rudolph, *Micha — Nahum — Habakuk — Zephanja*, s. 217. Na wypełnienie tej wyroczni trzeba było czekać o wiele dłużej, aniżeli mógł przypuszczać Habakuk. Najpierw „gwiazda” Babilonu wznosiła się coraz wyżej i dopiero w r. 538 przed Chr. musiał on ugiąć się przed nową potęgą, tak więc prorok i większość jego słuchaczy nie przeżyła powrotu z niewoli. Oprócz tego istotnie przepowiednię, jak zostało to ukazane w w. 3, jest to, że „koniec” oznaczał zakończenie babilońskiego panowania, a później przepowiednię wyjęto z historycznego kontekstu i ów koniec rozumiano eschatologicznie, jak w Da 8,17n; zob. A. Strobel, *Untersuchungen zum eschatologi-*

jak i sprawiedliwych. Różnica tkwi w tym, iż sprawiedliwy ze względu na swoją wierność i zaufanie wobec Boga oraz przez swoje dobre czyny otrzyma nagrodę, którą będzie życie, wieczne trwanie z Bogiem, a ten, który się nie nawróci i w swoim postępowaniu nie będzie liczył się z Bogiem — otrzyma zasłużoną karę i zginie, upadnie na skutek własnej swawoli⁴⁰

c) Iz 28,16-17

Problem wiary jest również wyraźnie zaakcentowany w tekście Iz 28,16–17, który jest fragmentem dłuższej mowy Izajasza (28,7–22), wypowiedzianej w r. 713 lub 705 przed Chr.⁴¹ Najbliższym kontekstem dla interesujących nas wierszy jest tekst 28,14–22. W środku tego fragmentu znajduje się słowo o cennym kamieniu węgielnym — tym razem wiara nie jest przedstawiona w kontekście wyroczni zbawienia. Omawiany tekst mówi o groźbie skierowanej do przywódców narodu, którzy lekkomyślnie i bez powołania do tej funkcji przez Boga, mówią o zbawieniu⁴². Izajasz nazywa ich „chętliwymi zarozumiałcami”, „wypowiadającymi w tym narodzie szumne frazesy” (w. 14). Kapłani i fałszywi prorocy zawarli układ z szeolem (w. 15), na co odpowiedzią jest prorocтво zawarte w w. 16–17. Izajasz charakteryzując ich pozwala im się wypowiadać (w. 15): „Uczyniliśmy kłamstwo naszą ucieczką i ukryliśmy się w oszustwie” Z ich słów można było wyczytać, iż taka postawa zapewni życie Jerozolimie. Pojęcia, których prorok każe im używać — „schronisko”, „kryjówka” — należą do słownictwa odnoszącego się do teologii jerozolimskiej świątyni (por. Ps 27,31). הַסֶּלֶה jest w pewnym stopniu słowem paralelnym do הַמְּצִיטָה i może być tłumaczone jako „ufać” Pochodne rdzenia סתר nie stoją również daleko od rozumienia tego czasownika⁴³. Jednak dla Izajasza proklamacja takiego bezpieczeństwa nie jest niczym innym jak tylko iluzją, kłamstwem czy oszustwem. Kamieniem węgielnym, na którym rzeczywiście mogłoby opierać się bezpieczeństwo jest wiara. Taki musi być sens znanego zdania: שִׁי יֵאָמַר לֹא יִפְּתָא (kto wierzy, nie potknie się). Dla egzegetów wielce dyskusyjna jest sprawa kamienia węgielnego, zwłaszcza je-

schen Verzögerungsproblem auf Grund der spätjüdisch-urchristlichen Geschichte von Hab 2,2n, Leiden 1961.

⁴⁰ Por. C. Keller, *Die Eingensart der Prophetie Habakuks*, ZAW 85 (1973) s. 166; Rudolph, *Micha — Nahum — Habakuk — Zephanja*, s. 217; M. Delcor, *Habacuc*, w: PCIBib VIII, Paris 1964, s. 413–415.

⁴¹ Por. J. Lindblom, *Der Eckstein in Iz 28,16*, NTT 56(1955) s. 123–132; O. Eissfeldt, *Einleitung in das Alte Testament*, Tübingen 1956, s. 379; G. Fohrer, *Jesaja I als Zusammenfassung der Verkündigung Jesajas*, w: *Studien zur alttestamentlichen Prophetie*, Berlin 1967, s. 149–166.

⁴² Por. Wildberger, „Glauben” im Alten Testament, s. 147

⁴³ Tamże, s. 148.

żeli chodzi o identyfikację tego kamienia⁴⁴. Może należałoby tu wspomnieć, że K. Fullertonowi wydawało się, że żadna identyfikacja tego kamienia nie jest możliwa, a każda odpowiedź byłaby czystą spekulacją⁴⁵. Analizując w. 16 możemy stwierdzić — biorąc pod uwagę kontekst — że wiersz ten nie spełnia roli przyrzeczenia, a raczej jest początkiem groźby⁴⁶. Izajasz najpierw pozwolił wypowiedzieć się swoim przeciwnikom (w. 15), a następnie — po wprowadzeniu formuły zapowiadającej — oddaje głos Jahwe: „Zaprawdę kładę na Syjonie kamień i to cenny kamień węgielny, ale jest to kamień próby” Słowo „próba” (יָסוּבַי)⁴⁷, podobnie jak i „sznur mierniczy” i „pion murarski” z w. 17, zapowiadają jednoznacznie pewien sprawdzian. Podobna zapowiedź występuje w relacji Amosa, który mówi, że widział stojącego na murze Jahwe, trzymającego pion murarski w ręce (Am 7,7).

Tutaj, podobnie jak w Iz 7,9 i Ha 2,4, wiara stanowi kryterium rzeczywistej religijnej postawy i jest warunkiem dalszego trwania. Wyraźnie mówi się o kamieniu próby, a owym kamieniem próby jest wiara. Od niego zależy zbawienie i nieszczęście, życie i śmierć. Czasownik יָסוּבַי służy do opisu boskiego egzaminu, ale może być równocześnie terminem technicznym na oznaczenie sądu Bożego (por. Ps 26,2; 66,10). To znaczy, że można powiedzieć, iż Jerozolima poddana jest wyrokowi Bożemu. Jako kryterium służy wiara. Wierzący nie cofa się, z czego wynika, że ci, którzy nie wierzą i uciekają się do politycznych sojuszy, muszą się wycofać⁴⁸. Kamień węgielny, który został położony przez Jahwe, wydaje się być symbolem tego wszystkiego, co Bóg czyni dla swego ludu i dla jego zbawienia. Kamień ten oferuje pewność i zbawienie. Ze strony człowieka wymagane jest zaufanie Bogu i wiara w Niego. Wiara jest tu silnym, cennym fundamentem, a budujący na nim bogobojny człowiek wytrwa w godzinie próby. יִדְוֹנֵי־בִּי oznacza tego, który ufa obietnicy Boga. Słowo Boga wskazuje przyszłość i kto bierze je sobie do serca nie musi się martwić⁴⁹ Ponieważ rozmówcy Jahwe nie przeciwsta-

⁴⁴ Przegląd poglądów na ten temat daje H. Wildberger (*Jesaja* (BK X 13–15), Neukirchen 1978, s. 1075–1076); por. J. Szlaga, *Symbolika kamienia i fundamentu w Księdze Izajasza 28,16–17*, SPelp 2(1971) s. 149n; tenże, *Jahwe buduje Królestwo na Syjonie — Iz 28,16–17*, w: MPWB II, Lublin 1977, s. 129–140.

⁴⁵ *The Stone of Foundation*, AJSL 37(1920) s. 43.

⁴⁶ Por. Wildberger, *Jesaja* (BK X 13–15), s. 1076.

⁴⁷ Por. Wildberger, „Glauben” im Alten Testament, s. 148.

⁴⁸ Lindblom (*Der Eckstein in Iz 28,16*, s. 126) tłumaczy יָסוּבַי w *hifil* przez „szybko oddalić się”; G.R. Driver (*Studies in the Vocabulary of the Old Testament*, JTS 32(1931) s. 253) doszukuje się tutaj akadyjskiego rdzenia, który pozwala tłumaczyć יָסוּבַי jako „być zachwianym, wstrząsanym”

⁴⁹ Por. Jepsen, יָסוּבַי, s. 330; H. Langkammer (*Pojęcie wiary w Starym Testamencie*, RTK 21(1974) z. 3, s. 78) pisze: „Kamieniem węgielnym jest wiara, na której ma być zbudowana nowa Jerozolima”

wiają się niebezpieczeństwu za pomocą ufnej wiary w Bożą obietnicę, ale polegają na fałszu (כִּזְבוֹב) i kłamstwie (שִׁקְרָה), stąd w. 17 przechodzi do właściwej groźby. Kto kieruje się w swoim życiu fałszem i kłamstwem, nie tylko zapomina o tym, kim jest Jahwe i co On dla niego czyni, ale także daleki jest od prawa i sprawiedliwości. A Jahwe ocenia wiarę człowieka poprzez prawo (מִשְׁפָּט)⁵⁰ i sprawiedliwość (צְדָקָה)⁵¹.

W omawianym tekście spotykamy się więc z kombinacją obu wymienionych pojęć z wiarą. Kamieniem próby jest wiara, ale „sznurem mierniczym” i „wagą” — to synonimy kamienia próby — są prawo i sprawiedliwość (w. 17). Wiara więc sytuowana jest na tej samej płaszczyźnie co prawo i sprawiedliwość. Sprawiedliwość umacnia w wierze, a wiara dąży do sprawiedliwości. **אֱמוּנָה** zasadniczo różni się od owej postawy, która określana jest jako **אִסְתָּאֵר**, **אִתָּאֵר**, **בַּטָּח**, tym, że prawo i sprawiedliwość należą do niej bezwarunkowo⁵².

Izajasz wywyższa i wyróżnia pojęcie wiary z szeregu podobnych słów, rozróżniając je ostro między sobą. Wildberger⁵³ zauważa:

[.] z tego można zrozumieć, dlaczego prorocy przed, po i współcześni Izajaszowi, wyłączając Ha 2,1–4, nie mówią o wierze, chociaż okazało się, że pojęcie **אֱמוּנָה** było znane w Starym Testamencie. Poczucie bezpieczeństwa było „podejrzane” dla ruchu prorockiego, a co więcej: uznawane jako śmiertelne niebezpieczeństwo dla Izraela. Proroctwo nie widziało swej misji w tym, aby nawoływać do zaufania, lecz jako swoje posłannictwo uznawało zapowiadanie sądu. Jest to widoczne nie tylko w braku **אֱמוּנָה**, lecz także w używaniu przez proroków pojęć paralelnych. Nigdy nie mówią oni o tym, że Izrael miałby powód do ufności. Nigdy nie mówią też o tym, że Izrael mógłby znaleźć poczucie bezpieczeństwa w Jahwe. Protestują raczej gwałtownie przeciw religii głębokiej ufności (Am 6,1; Iz 32,11; Jr 7,4.8.14) [.]. I jeszcze raz w piękny sposób ukazuje się wyższość Izajasza i jego wewnętrzna wolność. O ile dzieli on wątpliwości innych proroków sprzed okresu emigracji, co do pobożności zaufania, to nie wystarcza mu żądanie szukania Jahwe tam, gdzie chodzi o zgłębienie postawy wobec Boga.

Izajasz sięga do terminu **אֱמוּנָה**, nadaje jednak temu słowu znaczenie, które znosi to, co rozumiane było pod pojęciem „szukania Boga”. Na określenie właściwej postawy człowieka wobec Boga, Izajasz szukał prawdopodobnie słowa „nieobciążonego” semantycznie, unikając „podejrzanego” czasownika **בַּטָּח**. Wiersz 16 jest centralnym tekstem mowy przeciw kapłanom, fałszywym prorokom i złym doradcom królewskim (Iz 28,7–22). I chociaż stwierdziliśmy, że jest on początkiem groźby, musimy w tym wierszu zauważyć pewien element pozytywny — mianowicie radę oparcia się na Jahwe.

⁵⁰ Por. G. Liedke, שִׁפָּט, richten, THAT II, s. 999–1009.

⁵¹ Por. Koch, צָדִיק, gemeinschaftstreu/heilvoll sein, THAT II, s. 507–530.

⁵² Por. Wildberger, „Glauben” im Alten Testament, s. 149.

⁵³ Tamże, s. 149–152.

Ci, którzy zaufają Jahwe nie muszą obawiać się kary. Oparcie to polegało głównie na wierności przymierzu. Lud nie zawsze stawał pod tym względem na wysokości zadania — szukał pomocy nie u Jahwe, ale u obcych narodów. W życiu politycznym i prywatnym odchodził od Boga i Jego prawa, za co spotykała go kara. Bóg natomiast nieustannie odnawiał swoje przymierze z narodem wybranym, a prorocy przypominali narodowi o tym przymierzu⁵⁴. Izajasz uważa wiarę za jedyny możliwy ratunek w obliczu asyryjskiego zagrożenia. Budowle obronne Judejczyków są zwodnicze i bezużyteczne (w. 15) — prorok przeciwstawia im wzniesioną przez Boga na Syjonie budowlę, która jest symbolem trwałości. Dzięki wierze Judejczycy staną się w tej budowli „żywymi kamieniami” (2 P 2,5n). Przesłanie całości brzmi: „Kto wierzy, ten się nie potknie” (Iz 28,16)⁵⁵

Kończąc rozważanie tekstów Iz 7,9; 28,16 i Ha 1,5; 2,4, należy podkreślić związek istniejący między nimi. Wszystkie te fragmenty akcentują postawę człowieka wobec Boga. Właściwa postawa człowieka wobec Boga, to postawa pełnego zaufania Jemu i Jego słowu, jest to zaufanie, którego nie okazuje się tak łatwo ludziom, gdyż od niego w jakiś sposób zależna jest egzystencja człowieka⁵⁶. Termin יְדֹנָהּ wyraża jedyny właściwy stosunek człowieka do Boga. Ów stosunek jest stosunkiem osobistym, związanym z rozumnością i wolą człowieka⁵⁷. Izajasz żąda postawy zaufania od domu Dawida z Achazem na czele, a od króla żąda też wiary. W trudnej sytuacji powinien okazać się człowiekiem zachowującym spokój, ufność i nadzieję. Tylko taka postawa zapewni trwałość dynastii Dawida⁵⁸. Ocalenie będzie udziałem sprawiedliwego, którego istotną cechą jest wiara (Ha 2,1–4). Kamień da pewność i zbawienie człowiekowi, odznaczającemu się wiarą i ufnością wobec Boga (Iz 28,16–17). Dzieło zbawienia i wiara — podkreślmy to jeszcze raz — należą do siebie nierozdzielnie. Jest to konstytutywna myśl izajańskiej teologii⁵⁹.

W wyżej analizowanych tekstach występowały pojęcia יְדֹנָהּ i יְדֹנָהּ, które mają podobne znaczenie. Jakie jest więc teologiczne znaczenie pojęcia יְדֹנָהּ, a w konsekwencji i יְדֹנָהּ w Starym Testamencie? LXX pojęciu

⁵⁴ Szlaga (*Jahwe buduje Królestwo na Syjonie*, s. 140) pisze: „Tłumaczenie: «Oto kładę» (czas teraźniejszy), co okazało się niewykluczone, doskonale wyraża fakt, że Bóg nieustannie odnawia to przymierze, ciągle jakby na nowo kładzie fundament z cennym i wypróbowanym kamieniem węgielnym”

⁵⁵ Por. Pfeiffer, *Glaube im Alten Testament*, s. 160–161.

⁵⁶ W Starym Testamencie „życie” należy do obszaru יְדֹנָהּ (Ha 2,4); por. Wildberger, „Glauben” im Alten Testament, s. 140n.

⁵⁷ Por. Pfeiffer, *Glaube im Alten Testament*, s. 163.

⁵⁸ Por. Wurthwein, *Jesaja 7,1–9*, s. 47–63.

⁵⁹ Por. Wildberger, *Jesaja* (BK X 13–15), s. 1081.

אֱמוּנָה nadaje szczególne znaczenie, a później autorzy nowotestamentalni mówiąc o wierze z zaskakującą trafnością sięgają do nielicznych, ale jakże istotnych fragmentów starotestamentalnych. אֱמוּנָה w religijnym rozumieniu nie ma jednolitego znaczenia, co wiąże się z obecnością tego pojęcia w różnych tekstach Starego Testamentu⁶⁰. Najczęściej אֱמוּנָה występuje w powiązaniu z wyrocznią zbawienia, oznaczając wtedy: „zyskać pewność”, „zachować zaufanie” i to w sytuacji największego zagrożenia, która pozornie pozostawia tylko możliwość zwątpienia. Pojęcie אֱמוּנָה, tak pod względem ilości miejsc występowania oraz znaczenia tego słowa w dalszym kontekście, jak i w spojrzeniu na jego historię — w Starym Testamencie jest centralnym pojęciem na oznaczenie wiary i konstytutywne dla jej przedstawienia⁶¹. Jako termin teologiczny słowo to jest zarezerwowane dla spotkania, konfrontacji Izraela z Bogiem. Kto wierzy w innych bogów, ten właśnie nie wierzy. Tam, gdzie jest użyte אֱמוּנָה, nigdy nie nawoływano do wiary całym sercem⁶². I to nie tylko z tego względu, że w akt wiary nie musiało być włączone serce, lecz dlatego, że אֱמוּנָה jest aktem moralnego włączenia osobistej egzystencji do tego stopnia, że każde napominanie do integracji lub wzmocnienia wiary byłoby bez sensu. אֱמוּנָה oznacza więc coś ostatecznego, nie dającego się przewyższyć⁶³.

⁶⁰ Por. Wildberger, „Glauben” im Alten Testament, s. 154, 157.

⁶¹ W Starym Testamencie nigdy nie mówi się o אֱמוּנָה w odniesieniu do „innych bogów”, nawet negatywnie. To znaczy, że אֱמוּנָה jest czystym pojęciem formalnym i dlatego nie może być stosowane neutralnie.

⁶² Stosując rdzeń אֱמוּנָה mówi się, że należy ufać Bogu całym sercem (Prz 3,5).

⁶³ Por. Wildberger, „Glauben” im Alten Testament, s. 159.